Kovida Shloka #6 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 26

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya - https://www.youtube.com/watch?v=I3rAj3BF8Jg
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPs_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://nivedita2015.wordpress.com/sanskrit-sessions/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/

Class notes for this shloka

26. श्लोकः

मूलपाठः

अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ।
गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरं आविवेश ।। २.२६ ।।

पदच्छेदः

अन्येद्युः, आत्म+अनुचरस्य, भावम्, जिज्ञासमाना, मुनिहोमधेनुः, गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम्, गौरीगुरोः, गह्वरम्, आविवेश

अन्वयार्थः

- अन्येद्युः = अन्यस्मिन्दिने, द्वाविंशे दिने, दिवसान्तरे
- आत्मानुचरस्य = स्वसेवकस्यदिलीपराजस्य
- भावम् = अभिप्रायम् / आशयम्, अत्र दृढभक्तित्वम्
- जिज्ञासमाना = ज्ञातुमिच्छन्ती
- मुनिहोमधेनुः =वसिष्ठऋषेः यज्ञसाधनभूता
- गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम्
    - गङ्गाप्रपातः = गङ्गायाः पतनप्रदेशः|
    - अन्ते = समीपे
    - विरूढानि = जातानि

    - शष्पाणि = बालतृणानि| “**शष्पं**बालतृणं घासः” इत्यमरः |
    - गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम् = गङ्गापतनप्रदेशसमीपे स्थितः नवतृणमयः यः गह्वरः, तम्
- गौरीगुरोः = पार्वतीपितुः (हिमवतः)
- गह्वरम् = गुहाम्
- आविवेश = प्रविष्टवती

अन्वयः

अन्येद्युः आत्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोः गह्वरम् आविवेश |

आकाङ्क्षा

- आविवेश
    - का आविवेश ? मुनिहोमधेनुः
        - किं कुर्वती मुनिहोमधेनुः ? जिज्ञासमाना
            - कं जिज्ञासमाना ? भावम्
                - कस्य भावं जिज्ञासमाना ? आत्मानुचरस्य
            - कम् आविवेश ? गह्वरम्
                - कस्य गह्वरम् ? गौरीगुरोः
                - कीदृशं गह्वरम् ? गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम्
            - कदा आविवेश ? अन्येद्युः

तात्पर्यम्

द्वाविंशे दिने प्रातः धेनुः पुनः वनाय प्रस्थिता । तस्याः अनुचरः दिलीपः अपि सिसेविषया ताम् अनुगतः । हिमवतः वने क्वचित् गङ्गाधारानिपतनप्रदेशं प्राप्तवन्तौ तौ । तत्समीस्थायां गुहायां सततं जलसम्पर्कात् हरितकोमलतृणानां बाहुल्यम् आसीत् । कामधेनुसुता दिलीपस्य दृढभक्तित्वं परीक्षितुकामा तां गुहां प्राविशत् ।

पदविवरणम्

- अन्येद्युः = अन्येद्युः इति अव्ययम्
- जिज्ञासमाना
    - जिज्ञासा = ज्ञातुमिच्छा । ज्ञा + सन् ।
    - जिज्ञासमाना = ज्ञा + सन् + शानच्-प्रत्ययः ।
- गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम्

    - प्रपातः = प्रपतति अस्मिन् इति
    - गङ्गाप्रपातः = गङ्गायाः प्रपातः
    - गङ्गाप्रपातान्तविरूढानि = गङ्गाप्रपातस्य अन्ते विरूढानि
    - गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम् = गङ्गाप्रपातान्तविरूढानि शष्पाणि यस्मिन् तत्
- आविवेश = आङ् + विश् "विशँ प्रवेशने", प.प., लिट्., प्र.पु., ए.व. | लटि - विशति | लिटि - विवेश, विविशतुः, विविशुः |

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih पश्यतु ।

Word-Meaning

- अन्येद्युः = On the following day
- मुनिहोमधेनुः = the sage's (मुनि) sacrificial (होम) cow (धेनु), i.e., the cow that provided material for sacrificial offerings
- जिज्ञासमाना = being one who is desirous_of_knowing (जिज्ञास)
    - भावम् = the devotion (भाव)
        - आत्मानुचरस्य = of the one who is following (अनुचर) her (आत्मन्)
    - आविवेश = entered
        - गह्वरम् = the cave (गह्वर)
            - गौरीगुरोः = of Himavat, the father (गुरु) of Gowri (गौरी)
            - गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम् = that in which tender_grass (शष्प) had grown (विरूढ) inside (or in the vicinity) (अन्त) of the water falls (प्रपात) of Ganges (गङ्गा)